

Euskal Herriko prentsa

XVIII. mendetik 1945era

EUSKAL HERRIKO PRENTSA: XVIII. mendetik 1945era

EUSKARA
MINTZAGAI

3

EUSKO JAURLARITZA
GOBIERNO VASCO

KULTURA
KULTURAREN
DEPARTAMENTU
DEPARTAMENTO DE CULTURA
Ministerio de Cultura y Lingüística

Euskal Herriko prentsa:
XVIII. mendetik 1945era

Maria González Gorosarri

Kazetaritzan doktoregaia, Eusko Jaurlaritzaren Ikertzaileak prestatzeko bekaren onuraduna

Euskal Herriko prentsa: XVIII. mendetik 1945era

Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia

Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco

AURKIBIDEA

Hitzaurrea	13
Euskaldunon albiste-historia	14
Handik hona	37
<i>Bibliografia</i>	38
<i>Eranskina: 1940ra arteko euskarazko prentsaren zerrenda</i>	41
<i>Ilustrazioen iturriak</i>	46

HITZAURREA

Euskarazko prentsaren ibilbide luzean murgiltzeko hiru egileren lanek norabidea zehaztu digute. Lehenengo eta behin, Javier Díaz Nociren ekarpena guztiz eskuzabala izan da. *Berripaperak* bere liburuak hurrengo lan honetan azaltzen diren euskarazko prentsan azaldutako hainbat aipu jaso ez ezik, bibliografia osatzeko ere bere laguntza guztiz beharrezkoa izan zaigu. Bigarrenik, Aitor Zuberogoitiari laguntza ere eskertu nahiko genioke. Azkenik, kazetaritza ikasleen grina kazetari sen bilakatzen duen Txema Ramirez de la Piscina irakaslearen liburua euskarazko prentsaren zerrenda osatzeko baliabide lagungarri eta gogoko izan dugu.

Bestetik, aldizkarien irudiak Ander Alonsok bildu ditu. *Eskualduna* astekariaren nazien aipuak eta irudiak, aldiz, Mikel Elorzak ekarri ditu.

EUSKALDUNON ALBISTE-HISTORIA

Euskarak euskaldun egin gintuen. Euskaraz gure gorabeheren berri emateak herri bihurtu gintuen. Momentuko gertakizunak, denborarekin, historia bihurtzen dira. Batzuetan, gainera, historiari protagonismoa irabazi eta titulu, argazki edo marrazki batekin garai jakin bat ilustratzen da. Horrela, kazetaritzak ere historia egiten du. Gure aldizkariaren izenak historian txertatu ziren eta, bide batez, egungo hedabideentzako bidea hasi zuten.

Euskal hiztunok hizkuntzatik sortutako albiste propioak ezagutzeko beharrezana sentitzen dugu, definitzen gaituenaren norabidea jakin nahi dugu. Ezinegon komunak partekatzen ditugu eta, horregatik, bizi-proiektu bera aurrera ateratzeko lanean gabilta: herria. Kazetari eta irakurleak lan horren zati dira. Horrela ulertu zuten orain bi mendeko euskaldunek eta, haiek orduan egindako lanari esker, “izan zirelako gara” esan dezakegu. Ikus dezagun nolakoa zen orduko euskaldunen herria, ezagut dezagun euskaldunon albiste-historia.

Euskal Herria bere inguruko herriak baino geroxeago sartu zen kazetaritzaren munduan. Euskaraz emandako lehen albistea 1766koa da. Frantziako Errege Luis XVI.aren aitaren heriotzaren berri emateko, frantsesez idatzitako bederatzi orriko itzulpena da. Honela zuen euskarazko titulua: **“Jaun Dauphin cenaren eritassuneco circunstancia berecien errelacionea, haren coffesorac arguitarat emana”**. Baionan argitaratuta, lapurteraz idatzita, Iparraldeko euskaldunek Frantziako erregearen aitaren azken egunak

nolakoak izan ziren jakin ahal izan zuten. Orduan ez zegoen euskara idazteko araurik, jakina. Horregatik, ezina ekinez egin pentsatuko zuketena, eta euskaldunon hizkuntza kazetaritzara gerturatzeko ahaleginek denborarekin hizkera berezia sortzeko lehen urratsa eman zuten. Orduko euskarak idazteko araurik finkatuta izan ez arren, bere helburua bete zuen. Errelazioak noizbehinka argitaratutako orriskak batzuk ziren eta euskaraz kaleratutako lehen honek ere bere eginkizuna bete zuen. Horrela, Ipar Euskal Herriko euskaldunek Frantziako Erregearen heriotzaren *circonstancia* haiek ezagutu zituzten:

“Ene desseinua ez da, agueri den beçala, Juan Dauphinaren historia iscribatcea [...]. Contentatuc-naiz explicatceaz, manera simple eta lano batean, haren azquen circonstantia bereciac [...].

Abendoaren hamabortcetic hamaseiraco gaüa hainitz içan-cen tcharra. Printceac erakharri-ninduen goiceco sie orenetan, eta nahi-içan-çuen iaquin ene ganic cer cioten haren estatuaz.”

Frantziako Errege Luis XVI.a

Luis XVI.a Frantziak izandako azken erregea izan zen. Ondoren, 1789ko Iraultzak Frantziako Errepublikak ezarri zuen. Iraultzak politika aditzeko beste aukera bat zabaldu zuen: Konstituzioan oinarritutako legeak eta Gizakiaren Oinarritzko Eskubideen Nazioarteko Aldarrikapena. Euskaldunontzat, hala ere, XIX. mendean bereziki latza izan zen. Napoleon Bonaparte 1804. urtean Enperadore izendatu eta gero, Espainia inbaditu eta bi herrien arteko gerra Euskal Herrian ere gauzatu zen. Esaterako, Donostiak 1813ko abuztuaren 31n su hartu zuen.

Napoleonen aurkako guda garaitu izanak Espainian Fernando VII. Erregeari boterea eman zion. Hura hiltzean, haren ondorengoa nork izan behar zuen erabakitzeko, beste guda bat ekarri zuen. Hego Euskal Herrian bereziki bortitza izan zen. Alde batetik, karlistak zeuden, Karlosen aldekoak: Euskal Herriko foruak eta Jaungoikoa defendatzen zituenak, antzinako erregimena, hain zuten. Bestetik, liberalak zeuden, Isabel Erreginatzat hartzen zutenak eta Frantziako 1789ko Iraultzaren printzipioengatik borrokatzen zirenak: askatasuna, anaitasuna eta berdintasuna (orduan gizon dirudun batzuek bakarrik botoa eman ahal zuten, gogoratu).

Hego Euskal Herriko herri xehearen hizkuntza euskara zen. Horregatik, XIX. mendeko karlistek eta liberelek, biek ala biek, herriaren babesa berenganatu nahi zuten. Horretarako, herriari bere hizkuntzan berba egin behar izaten zioten. Karlistek elizako pulpituak erabiltzen zuten moduan, liberelek euren ideiak zabaltzeko aldizkaririk argitaratu nahi izan zuten. Euskarazko argitalpena kaleratzeko Espainiako Isabel II. Erreginaren baimena eduki arren, erdarazko aldizkaria plazaratu zuten

1834an: *El Correo del Norte*. Zergatik? Horra hor euskaldunon aspaldiko eztabaida. Euskaraz ala erdaraz? Euskaldunontzat ala erdaldunontzat? Euskaldunok erdaraz badakigu, euskaldun ala erdaldunak gara? Idaztean hizkuntza horren etorkizuna bermatzen ari gara. Orduan, zer garen baino, zer izan nahi dugun pentsatu behar dugu. Horregatik, XIX. mendean kazeta erdalduna kaleratu zutenak euskaldunak ziren, jakina, eta, horregatik, euskaldunei zuzendutako mezuak euskaraz idazten zituzten, gipuzkeraz honakoa:

“Erritar maiteak, zuben biziya eta zubez dezuten guzia galdutza zuazte, ez sinistu esan disquitzuten gaucic.”

(El Correo del Norte, 1834ko maiatzak 5, Doako gehigarria)

Hortaz, euskara hutsezko lehen aldizkaria Iparraldean plazaratu zuen Agosti Xahok, 1848an: *Uscal Herrico Gasetak*. Zergatik euskaraz? Zergatik izen hori? Irakur dezagun bere azalpena:

“Gasetak hounen hastiarequi, ezta tchipi içan goure embrassia, eia çouin herri edo probincitaco Uscaraz, Escaraz, Eusqueraz edo Hescuaraz haïtu eguin behargunian izquiribatceco. hasteco, cer icen emanen dugu egun finitcen-den hilabeteari: Arramaïatça, Ekhaiña, Errearoa?”

(Uscal Herrico Gasetak, 1848ko ekainak 30, 2. or.)

Euskarazko aldizkari bat aurrera ateratzeak, baina, euskararen orduko egoeraz jabetzera eraman zuen. Horregatik, euskara batuaren beharrezana jasota utzi zuen, euskaldun guztiek ulertuko zuten hizkuntza bateratua. Bitartean, hona hemen bere proposamena:

“Hobe liçate guisa-batez gouretaco, hobequi counprenituric içateco, Uscara-bat-baïcic ezpaliz; eta horren-gagnen, erran ahal dioquegu, goure aberatstarçunian praübe guirela. Cer eguin? Ahal beçala imprimatu, batian Ciberoutarra, bestian Bache-Nabartarra, Laphourtarra edo Guipuzcoarra, iracourçaliac Uscara subertiac oro balaquitça beçala, eztaquitçanac ikhasbitça.”

(*Uscal Herrico Gaset*a, 1848ko ekainak 30, 2. or.)

Xaho politikaria zen eta euskaldunon botoa lortzeko aldizkari bat plazaratu zuen. Horregatik, euskaraz hitz egiten zien. Kazetan bere ideiak agertzen zituen:

“Bakhotchac bere oficio: apheça eļıçan, redactorea bere gasetan. Etcitiala ocupa goure mundu hountaco aferez, nahi ezpaduçu çoure beste munduco eta Erreligioneo sinhestiaz ocupa guitian. Gaseta eguile jalkhitcen bacira, ni pheredicari bilha niteçu, eta beharbada, nour nahic beçain ountsa erran dioquçut noun den Ifernia, noun den Pharadusia.”

(*Uscal Herrico Gaset*a, 1848ko uztailak 25, 2. or.)

Bigarren zenbaki hori *Uscal Herrico Gaset*ak argitaratu zuen azkena da. Bi zenbaki besterik ez zituen plazaratu. Hala ere, Xahok euskal kazetaritzari bide eman zion. Euskara hutsezko lehen aldizkariak Iparraldeko apaizen erantzuna ekarri zuen: **almanaka xuriak**. Almanakak ipuinak, laborarientzako aholkuak, efemerideak, anekdotak, erlijio-kontuak eta antzerakoak biltzen zituzten urtekariak ziren. Iparraldean, xuri ezizenarekin erlijioso eta kontserbadoreei esaten zitzairen. Gorriak, aldiz, errepublikazaleak eta liberalak ziren, 1789ko Iraultzaren aldekoak, baina Napoleon Enperadorearen aurkakoak. Irain moduan, xuriek gorriei sozialista eta komunista esaten zieten:

“Badira Francian ainhitz sistimetaco guizonac. Batzuec deitzen dira comunistac. Hech nahi dute ontasun guciac, bai eta emazteac eta haurrac oro comun izan ditene, batere bereciric gabe, batere ezcontzatic gabe; guciac nahas mahas, familia bakhar bat baliz bezala mundu gucian. Orduan buhameac eta salbaiac bezala, ez, orduan alimaleac bezala guinitazke [...].

Berce batzu onheskichago dohatzi, eta deitzen dira zocialistac. Hauc nahi lukete eguin dadin herri bakhotchcan granier comun bat, batera bilditezen herrico bihi eta probisione guciac. Gobernamentuac izan dezan ondasun gucienc conduita [...]. Idurizaut buhame edo salbai airebat behar dela gauza horren gustatceco [...].”

(Escualdun Laborarienc adiskidea eta Conseilaria presuna suerte gueientzat on dena, 1850).

Gorriek, erantzunez, haien almanaka propioak kaleratu zituzten. **Almanaka xuri eta gorrien lehia** luzea izan zen eta berrogeita hamar urtez luzatu zen.

Hego Euskal Herriko almanakek, oster, ez zuten politikarik agertu. Nekazari-kontuak azaldu zituzten, batez ere, bertso egituraren sarritan. Honakoak, adibidez, bizkaieraz:

“[...] Aurtengo urte onec
asco emoteco.
Labrancia goxectic
ondo eguiteco.
Berandu dabillena
ezdala seguru
neure borondatia
onetara dozu.
Egurra ta icatza
gambaran daucanac
ahi ce aundiya potza
echian sartubac.
Baña onetaraco
eguin aleguiña
cergaitic izango dan

guztien premiña.
Contuac etarai zus
cer esan nai dodan
aleguiñac eguzus
dempora onetan [...].”

(Gorosabel, Josef: Eusquerasco, pronosticua milla ta zorcireun ta iruro gueiraco Vizcairaco, Guipuzcuaraco ta Aravaraco. Eta dá ateria icusbide luce batzuc daucazan Mendi altu batetic, derichona hermita bat Santa Eufemia. Eta da Medicua Arlabanco erditic. Aurtengo urteraco dauca epactida zazpi, 1859).

Euskal Herriko herrialde guztiek euskarazko prentsan euren ahalegina egin zuten eta, horregatik, euskalki gehienek agerpena izan zuten. Nafarroan, adibidez, Arturo Kanpionek 1878an sortutako **Revista Euskara**. Euskarak aldizkariaren laurdena bakarrik hartzen zuen. Gainerakoa erdaraz argitaratzen zen.

Arabako euskara ere **Gure Izarra** Parisko astekarian jasota dago. Aldizkari hori 1888an martxan hasi zen eta berriemaile arabar batzuk zituen. Honela idazten zuten haien herrialdeari buruz:

“Araba probintzian, erri bic, iruc edo erri geyagoc egitendute Ayuntamentu bat, Vitoriya, Salbaterra eta beste errirenbat apartatu ezker; Barrundiaco Ayuntamentua amairu errirekin egiña dago. [...]. Emen ezdira falta tabernac eta dendac non boltza utza

ezduanac jan da eran eginlitekean. Ozaeta da bada amairu erri oyetan buru izatea onduen merceduan erriya; besteac baño erri aundiagua da, gañera emen bicida Medicua, lur neurtzallea, secretariyua, emen dago botica eta emendic pasatzenda cochebidea Vitoriyara.

Emengo izketa edo itzmodua ezta ez euskera ez erdera, emetic euskera igez egindu eta erdera ez da oraiñdic allegatu: chapelá chapel eta cherriya cherri, orra emengo izketa.”

(Gure Izarra, 1888ko urriak 30, 1. or.)

XIX. mende latz horren azken adierazlea Ameriketara bizi hobe baten bila joandako euskaldun kopuru altua dugu. Estatu Batuetako Kalifornian finkatutako euskaldunek euskaraz irakurtzeko aldizkariak topatu zituzten. Martin V. Biscailuzek **Escualdun Gasetá** kaleratu zuen 1885ean. Euskal Herritik urrun, baina euskara eginkizun: zein hizkuntzatan argitaratu? Euskaraz, erdaraz ala ingelesez?

“Gasetá hunen eguileak iskiriatcen du Gazeta hau, erakhusteko beste nasioner Escualdunak ser diren eta ser eguiten ahal duten eta posible dela Escuaras ere gazetaren eguitia edosoin beste lenguayas besen [...]. Gazeta hunen eguileak eguiten du gazeta hau kurio sitates, seren eta frango aldis errana isanis Escuarasko Gazeta bat es othesen eguiten ahal herri huntan. Orai eguiten dut hau modeletsat. Ikhusten badut pagatuko duela imprimatceko gastuyak astean behin eguinen dut bat eta herriko berri gusiak emanen tut eta ere Estado Unidocoak eta Europacoak [...].”

(Escualdun Gasetá, 1885eko abenduak 24, 1. alea, 1. or.)

Euskarazko aldizkariak hurbileko gertakizunen berri ematen zuen. Azken batean, Kalifornian bizi ziren euskaldunek euren errealitatea interpretatzeko giltza izan nahi zuen, prentsa idatziaren helburu nagusia horixe baita. Horrela, Estatu Batuetako gertakizunak euskaraz azaltzen zituen, Gobernua kritikatzeko bazen ere:

“Hombeste urthe hotan Apache indio horiek [Arizonakoak] harritceko da sombat malur eta crima eguiten duten eta hala ere gobernuak estu deusik eguiten. Indiuek nehor harrapatcen dutelarik estute beste nacionek besala hiltcen. Indiuek harrapatuta buruko larruya kensen dute bisik direlarik eta emastekiak igual tratatcen diuste berek nahi dutena eguin onduan. Batzuetan buruco larruya kenduta arbolak estakuturik usten tuste. Haur tipiak berris, sangotic har eta lurrari yoka hilsen tuste.”

(*Escualdun Gasetak, 1885eko abenduak 24, 1. alea, 2. or.*)

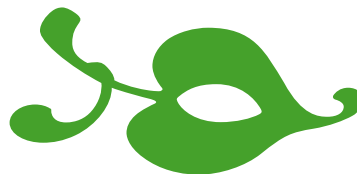
“Askenian hasi dira Washingtonen behien pushkabat arghitzen [...]. Hombeste urthe hotan, General Crook isenaduen imbecil, cobarde bati beha egon gira orai arthan [...]. Espero dugu oraico aldian Gobernuak sanyatuco duen eta sarrico duen norbeit bere nacionia errespetatcen duena.”

(*Escualdun Gasetak, 1886ko urtarrilak 16, 3. alea, 1. or.*)

Escualdun Gasetak hiru zenbaki bakarrik atera zituen. Argitalpen kostuak ordaintzeko behar beste harpidedun egingo zituela uste izan zuen Biscailuzek. Zoritzarrez, ez zen irakurleei esker irauteko moduko euskara hutsezko aldizkaririk suertatu: 75 harpidedun behar zituen. Horrek utzitako hutsunea San Frantzisko hirian Jean-Pierre Goitinoren **California-ko Eskual Herriak** bete zuen. Sorteritik urrun zeuden euskaldunon komunitatea osatzera etorri zen 1893an:

“Bertze nazione guziek beren gazetak badituzte eta gu haimbertze garelarik hedatuak Pacifico-ko kostan ez da yustu baizik yunta guiten denac berriketari baten medioz. Gure intresak -hemen bederen- igualsuak dire eta gure mintzo ederraren medioz bat bertzen herriak yakiten ahal ditugu gure lekhitik hihuitu gabe [...]”

(*California-ko Eskual Herria, 1. zenb., 1893ko uztailak 15, 1. or.*)

California-ko Eskual Herriak lau urtez, larunbatero, *Far West*-eko albisteak plazaratu zituen. Hortaz, bizimodu gogor hori ogibide zutenek aldizkarian ere parte hartzen zuten. Euren kezkak eta gorabeherak gutun bidez bidaltzen zituzten. Horren adibide Juan H. Aniotzbeherek Monterrey-tik bidalitako bertsoak ditugu:

“Artzainaren bizia da orai urrikaltzeko
Nehondik dirurik ezin atheratu gastuen egiteko
Ez ahalda bertze holako urtherik sartuko
Yaun Zerukoa da gutaz urrikalduko.”

(*California-ko Eskual Herria*, 1. zenb., 1894ko uztailak 7)

Euskal Herrian, bitartean, xuri-gorrien borrokak jarraitzen zuen Iparraldean. Gorriek, errepublikazaleek, ***Le Réveil Basque*** astekaria plazaratu zuten 1886an.

“*Réveil Basque* da jurnal bat sinheste guziak errespetatzen dituen, errelijionari batere gerlarik egin gabe. Nahi du bakea eta unioea; nahi du Frantziaren handitasuna ta fortuna; ezin gehiago da atchikia Frantziari eta Eskual Herriari [...]”

(*Le Réveil Basque*, 1887ko urtarrilak 2, 1. or.)

Henri-Martial Berdolyk, Departamentuko hautagaiak berak, aldizkaria sortu zuen. Astekari elebiduna zen: euskaraz eta frantsesez idatzia. Azken batean, *Le Réveil Basque* errepublikazaleen bozeramaile bihurtu zen:

“[...] Dans le canton de St.-Palais, deux candidats se trouvent en présence:

D’un côté, M. Diriar, réactionnaire, partisan du régime d’ichu que l’Assemblée nationale a déclaré ‘responsable de la ruine et du démembrement de la France’.

De l’autre, M. Berdoly, ancien Sous-Préfet de Mauléon, conseiller municipal de St.-Palais, candidat désigné par le Congrès aux élections législatives du 4 octobre dernier [1885]. M. berdoly est soutenu énergiquement par tous les républicains du canton, au nombre desquels Mr. Baratchart, maire de St.-Palais, Président du Comité républicain, et Mr. Posper Pradet-Balade (...).

Ez sinhets diotenac Murde Berdoly errelijionaren etsaya dela. **Gezurra diote!** (...).

Ez sinhets erreiten dutenac Murde Berdoly errebouzioneco gizona dela, familiaren eta hontasunaren etsaya. **Gezurra diote!** (...). ”

(*Le Réveil Basque*, 1886ko uztailak 11, 1. zenb., 1. or.)

LE RÉVEIL BASQUE

*Le Réveil Basque*rekin lehian aritu zen xurien aldizkariak **Eskualduna** izena zuen. Azken hori 1887an sortu zen eta euskarazko argitalpenik iraunkorrena bihurtu zen. Gainera, oso zabaldua ere bazen eta hainbat irakurle zituen. Hamaboskari moduan hasi bazen ere, laster astekari maiztasuna hartu zuen. Bere mezua, esan bezala, guztiz kontserbadorea zen. Honela laburbiltzen zuen orduko egoera politikoa:

“Europako populu guciac gidatiac izan dira Erregez edo Emperadorez [...]. Ochala! Guc ere Errege edo Emperadore bat bagindu gidaritaco! Bainan, ehun bat urthe huntan, Frantzia gaichuac ikhusi ta hirur erreboluzione izigarriez bere Erregue edo Emperadore maiteac desterratuac, eta heien plazan hirur Errepublica.

Bethi eta bethi Frantziaren caltetan izan da, ezic Errepublicac ez daucu ekharri nahaskeria, inyustizia eta miseriaric beizic.”

(*Eskualduna*, 1887.eko urriak 24, 18. zenb., 1. or.)

Jean Hiriart-Urrutik 1891n **Eskualduna** zuzentzeko lanari ekin zion. Berarekin ere, aldizkariak bere hiru zutabeei eutsi zien: erlijio katolikoa, familia eta tradizioa. Bere zuzendaritzapean, *Eskualdunak* markarik onenak lortu zituen: 1907an, 7.000 ale saltzen zituen Ipar Euskal Herrian soilik.

Hego Euskal Herrian, aldi berean, karlistek liberalen aurkako guda galtzeak 1876. urtean foruen indargabetzea ekarri zuen. Erresuma Batutik Industria Iraultza etorri zen garaia dugu. Horrek, industrializazioa eragin zuen Bizkaian eta Gipuzkoan, batez ere. Horren ondorioz, azkenik, jende-mugimendu itzelak ezagutu zituzten orduko euskaldunek: landagunetik hirira eta Espainiatik Euskal Herrira. Testuinguru horretan,

euskal kontzientzia sortzen hasi zen eta ordena berri horren kontra egitea lehenengo eginkizun izan zuen. Sabino Aranak bere proiektu politiko berria ezagutzera emateko, hainbat aldizkari sortu zuen: **Baserritarra** (1893-1897) eta **Bizkaitarra** (1894-1895), adibidez. Iparraldean, euskaraz abiatutako komunikazio-proiektuak nagusi ziren bitartean, Hegoaldean prentsa ekimenak euskaraz eta erdaraz argitaratzen dira. Zergatik? Aldizkari politikoak zirelako. Politikarako euskara aldarrikapena da eta horren berri albait herritar gehienengana heltzea helburua da. Horretarako, gehienek hizkuntza erabiltzen dute: erdara. Euskarazko hedabideek, aldiz, euskara dute eginkizun eta errealitatea. Hortaz, aldizkarion publikoa euskaldunek osatzen dute.

Aranak abiatutako aldizkari politiko horiek bi hizkuntzatan argitaratzen ziren. Euskararen inguruko gaiak, gehienetan, euskaraz lantzen zituzten, herriaren euskalduntasunak abertzaletasunari zilegitasun politikoa ematen ziolako:

“Thazoten da Bizkaijen erri batzuetara etortie maixu erdera bakarrik dakijenak [...]. Ezpadago barriz ume erderaz dakijenik, gogue bete gure badau maixuek, emon bierko dau eskuez edo bestela berezko agiriren bat, edo jhun daguen tokire [...]. Aituko dan edonok, lelengo euskeraz ikasi biar litzekeiala, eta gero sustraijak artutakoan, nai etsian bada bere, izketa orretan erderazko ikastegikua ikasiko dabe euskeldunak.”

(*Bizkaitarra*, 1894ko azaroak 30, 17. zenb., 2. or.)

Resurrección Mª Azkuek bere ikuspegia islatuko zukeen Hegoaldeko euskara hutsezko aldizkaria bultzatu zuen Bilbon: **Euskalzale** (1897-1897). Horretan, kultura eta informazioa tartekatu zituen hasierako zenbakietan; Euskal Herriko berriak zein kanpokoak ematen zituen:

“Aste onetako barriak.

EUSKALERRIAN.

Araban.- Bitoriako Gobernadorean kontra, egun onetan tšakurrenak esan daroez eguneroko albistari batzuk.

Bizkaian.- [...] BERMEOKO zoro-etšea asko aurreratu eidabe; ta datorren udagoienerako edegiko eida. ¡Andiegia izango alda! [...].

Zuberoan.- Aspaldion eguraldi tsarrak dagoz euskal errialde onetan. Gitšitan ezautu dabe, zarrenak bere, eurite ain iraunkorra [...].

Gipuzkoan.- [...] Errialde onetako Ekauta edo Diputazinoiak aintzat eta ontzat artu dau, Donostiako euskalzale batzuk eginiko eskaria; eta da, Gipuzkoako kale erdalizendunai euskerazko izena ondoan ezartzea [...].

Beste errialdeetakoak beste onenbezte egingo balebe, Euskalherriak eleuke gaur legez erdalerrria irudiko [...].

ERDALERRIETAN

Beljikan.- Bruselas-en emakuma bat, ioan dan ilean, adierazletzat artua izan eida ango Auzitegian. Orainarte beti izan dira gizonezkoak, berbeta batetik besterako biurrerak (traduzinoiak) egiten izan dabezanak [...].

Indian.- Bombai deritson urian triskantza andiak egiten eidauz izurriak [...].”

(*Euskalzale, 1897ko urtarrilak 3, 7. or.*)

Aldizkariaren bitartez, Azkuek euskara eta euskal gizartearen inguruko bere ikuspegi propioaren ekarpena ere zabaldu zuen. *Euskalzale* euskara hutsez argitaratzen zenez, hizkuntza ez zen goraipatu beharreko gaia, errealitatea baizik. Garai hartan, industria sortu berriak ezarritako ordena berriaren kontra aritu zen, bestetik, nekazal munduak ulertu eta interpretatu ezin zuen bizimodu eta euskalduntasunaren amaiera zekartzalakoan:

“**Bizkaian.**- [...] GERNIKAN... Gernikan ia ia Pancorbon baino Sanchez gehiago dagoz. Euretariko bat eidago geure *Zugatz* maitea ta Batzar-etsea iagon edo zainduten.”

(*Euskalzale, 1897ko urtarrilak 3, 7. or.*)

Bizkaitik argitaratuta, Euskal Herri osoa informaziogunetzat hartu zuen. *Euskalzalek* orduko berriemaileak ugaltzea ekarri zuen. Bitartean, urritasunari barre egiten ere asmatu zuen Azkuek:

“**Bizkaian.**- [...] ARRATIAKO barririk eztaki oraindino EUSKALZALEK. Tširristek [Azkueren ezizena] ionalditsu bat egin bear izango dau ara bere.”

(*Euskalzale, 1897ko urtarrilak 3, 7. or.*)

Txirristez gainera, *Euskalzal*en, orduko hainbat euskal idazlek kolaboratu zuen: Felipe Arrese ta Beitiak eta Arturo Kanpionek, kasu. Horregatik, hasierako berri-emaile eginkizuna alboratu zuen eta aldizkaria kulturara gerturatu zen. Espainiak bizi zuen giro politiko nahasgarrian, euskara hutsez argitaratzen jarraitu ahal izateko giltza ere bazen. Mugimendu abertzale sortu berriarekin, Euskal Herri osoko ikuspegia geureganatu genuen. Euskalzalek, hortaz, Ipar eta Hegoaldeko Euskal Herriko berriak zabaltzen zituen, alde kulturalari erreparatuz. Esaterako, 1897an Eibarren langileek egindako 1. greba ekarri zuen giro nahasia ez zuen aipatu, bai ordea Donibane Lohitzuneko jaiak iragarri:

“[...] Iñoiz ez lekose iaialdi eder batzuk dagoz aurten itsaserri polit onetan. Il onetsen 15an, Andra Mari-egunean, azita hurrengo zazpi egunak izango dira bertako iai edo iolas-egunak.

Ona emen zelanbait iragarrita iai eta iolas onek [...].”

(*Euskalzale, 1897ko abuztuak 5, 7. or.*)

Bizkaiko Gobernadore Zibilak 1899an erdaraz ere argitaratzeko agindu zion *Euskalzaleri*. Neurria bete

ez eta garai hartako ehun pezeta ordaindu behar izan zituen Azkuek (adibidez, *Ibaizabal* urte batzuk geroagoko aldizkariaren urteko harpidetza-kuota hiru pezetakoa zen!). Horregatik, zenbaki batzuk euskaraz eta erdaraz plazaratu eta gero, diru-zorrek 1899an bertan *Euskalzalere*n itxiera ekarri zuten.

Aldi berean, Ipar Euskal Herriko *Eskualduna* Jean Hiriart-Urruti zuzendari eta Louis Etxeberri sortzailearen arteko haserrealdiak izen aldaketa ekarri zuen. Sortzaileak izena bera erregistratu zuelakoan, ez zion Hiriart-Urrutiri *Eskualduna* izena erabiltzen utzi. Horregatik, 1903tik 1908ra bitartean *Eskualdun Ona* izenarekin kaleratu zen Baionako astekaria. Etxeberri hiltzean, haren alargunak *Eskualduna* izena erabiltzeko baimena eman zion Hiriart-Urrutiri. Tarte horretan, bide batez, zuzendariak bere ukituak eman zizkion astekariari. Hasteko, euskara sendotu zuen. Bigarrenik, informazioari leku handiagoa eskaini zion. Horretarako, berriemaile-sarea osatu zuen eta laborantza, jai eta tokian tokiko albisteak jasotzen hasi zen. Azkenik, zuberotarrak erakartzeko, ortografia bateratua erabiltzeari ekin zion. Horrekin guztiarekin, *Eskualduna* (eta *Eskualdun Ona*) Ipar Euskal Herriko gizartean errotu zen. Horren adibidea irakurle-kopurua dugu: 1903an, 1.000 ale zabaltzen zituen bitartean, 1908an 7.000 bezero inguru lortu zituen!

310

EUSKALZALE

Moldagintzako lege zutunik dagoanaren 11-garren aginduko eskakizun batzuk bete eztabezakako, Vircaya ko Agintari zibila EUSKALZALE albisteiari ezarritako 100 makurreko *malha* ordainduko eskini takuan emoleen izanak:

	Pezetas
Doña Ramona de Eguita	0,25
• Agustina de Mendizabala	0,25
• Agustina de Mendizabala	0,25
• Tomasa de Odrizola	0,15

Nombres de los señores donantes que se nos han brindado a satisfacer la multa de cien pesetas impuesta por el señor Gobernador civil de Vircaya a la revista EUSKALZALE, por no haber llenado ciertos requisitos del artículo 11 de la vigente ley de imprenta:

	Pezetas
Don Manuel de Eguren	0,10
• Wacerdan Anderch	0,25
• Eugenio de Arribasalde	0,20
• José de Mondragón	0,20

Ebaristo Bustintza *Kirikiño* lagun, Azkuek 1902an ***Ibaizabal*** astekariaren proiektua martxan jarri ahal izan zuen, Bilbon. Bertan, euskarazko hedabideen premia azpimarratu zuen eta *Euskalduna* eredutzat jarri ere:

“[...] Minduteko gauzea da izan be, Europa guztiko izkuntzetan albistariak ikustea, gueu bakarrik gareala ainbakoak. Gure anaia Prantzes-Euskaldunak dauke bat Donibane Lohitzunen (San Juan de Luz) amabost urte onetan, *Euskalduna* derichona, erdizka Prantzesez eta Euskeraz eguiña; beste bat eidaukee Kalifornian, ara bizi izaten joan direanak sorturikoa [...]”

(*Ibaizabal*, 1902ko urtarrilak 5, 1. zenb.)

Ibaizabal aldizkariari ere Sabino Aranaren heriotzaren berri ematea egokitu zitzaion:

“Sabino Arana ta Goiri.

Eguasten goizaldean il zan Pedernales-en Bizkaiaren seme zintzo au [...].”

Sabino Arana jaunak berak esaten eieutsan lengo urte baten bere ta gure adiskide bati: Jose Mari, azia erein dogu, ta uste dot lur onean, emongo dau landarea, ta azkenez ondo zainduten bada alort edo frutua [...]”

(*Ibaizabal*, 1903ko azaroak 29, 2. or.)

Ebaristo Bustintza *Kirikiño*ren ekarpena aldizkariaren hizkera laua dugu, bizkaieraz eta gipuzkeraz idatzia. Gipuzkoak, oraingoan, Bizkaiak baino pisu handiagoa zuen: *Ibaizabalek* garatu zuen berriemaile-sareak Gipuzkoako hamabi herri eta Bizkaiko zortzi zituen informaziogunetzat. *Ibaizabalen* zenbaki bakoitzak hiru mila aleko botaldia zuen. Guztira, ehun zenbaki baino gehiago kaleratu zituen.

Testuinguru politikotik harago, foruzale eta abertzale sortu berrien arteko lehiatik kanpo, hizkuntzaren kontzientzia piztu zen. Horren eredu ***Euskalduna*** aldizkaria dugu, 1898an sortua:

“Euskaldun arteko askok dauke alper edo ezer ezetako gauzatšak euskeraz berba egitia, eta kaltarkizun arteraiño be [...]. Ama euskalerrriaren seme onak diriala daukenak egiñik euren buruak, egiñ biar leuke egitiarren berak itz egin eban itzkuntzan. Baña euskalerrriak orain be euskeraz itz egiten dau, eta bere semiak egin biar dabe beti euskeraz, dakienak, eta eztakienak biar dabe

ikasi [...]. Ez dakite lege zarra ta euskera egon diriazala alkarturik beti, ez dabelako auskeriak sartzen itsi geure mendietan izkune ta gogamen tšarrik.”

(*Euskalduna*, 1898ko otsailak 13, 76. zenb.)

Ondoren, hamarkada luzean Hego Euskal Herriak euskarazko artikuluak argitaratzeko zailtasun handiak izan zituen. Iparraldean, ordea, *Eskualdunak* bere sasoirik onena ezagutu zuen. Espainian, garai hartan, langile mugimendua pil-pilean zegoen eta orduko bizi-baldintzek bultzaturiko hainbat greba aurrera eramane ziren. Hori erantzunez, sarritan, Estatuak alde zuzeneko zentsura ezartzen zuen. Euskal Herrian, Engracio Aranzadi *Kizkitzak* salatu zuenez, ez zegoen euskaraz zekien zentsorerik¹; horregatik, sasoiaren sasoiaren zentsura erdaldunak zuzen-zuzenean euskarazko artikuluak debekatzen zituzten.

1 1911ko urriaren 7ko *Bizkaitarra*-n (145. zenb.) argitaratzeko idatzi zuen artikulutik aterata. Azkenean, ez zen plazaratu.

Giro politikoa baretu zen tarte batean, euskal munduaren norabidea eramango luketen bi erakunde sortu ziren: Eusko Ikaskuntza (1918) eta Euskaltzaindia (1919). Azken horrek **Euskera** aldizkaria sortu zuen, Resurrección Mª Azkue lehen euskaltzain zuela, hizkuntzaren inguruko gaiak ezagutzera emateko. Sabindarren teoriak, baina, ez zetozen Euskaltzaindiakoekin bat eta euren aldizkari propioetan bizkaiera garbizalea plazaratzeari eutsi zioten: **Euzkadin** (1931-1937) eta **Euzko Deyan** (1916), batez ere.

Euskal hizkuntzaren Akademia sortu berriari aurre egiteko, gainera, **Euzkerea** izeneko aldizkaria ere bultzatu zuten sabindarrek. Proiektu horretan Azkuerekin *Ibaizabal* aldizkarian ibilitako bidai lagunak parte hartu zuen: *Kirikiñok*. Orain, *Kirikiñok* sabindarren bizkaiera garbizalea hobetsi zuen, euskalkien berezitasunak mantentzeko asmoz. Gipuzkoa, Iparralde eta Nafarroako euskaldun gehienek euskararen eredu integratzaileagoa nahi zuten:

“Ausarta banindadi, kitzikaño bat nezoke egin bakarrik. Gogorra da, dorpea, askotan truskila, bizkaitarren euskara. Garbiago zauku, leunago ere mendiez hunaindian derabilaguna, nahiz den gutien bat aberatsago hangoa. Ahopaldia bertzalede luzeago, eta itzulika geiagorekin, bizkaitarrek. Irakurtzen dugularik, ezin adituarekin askotan buruan min emaiten dauku.”

(*Jean Etxepare, Eskualduna, 1921eko abuztuak 12*)

Abertzaleen artean ere, ez zetozen euskara ereduarekin bat. EAJk eredu sabindarrari ekin zion eta ANV-EAE, adibidez, euskalkirik ez bereiztearen alde azaldu zen, euskara batuaren alde alegia. Horregatik, **Euzkadiko** artikulua bizkaiera garbizalean idatzita zegoen eta **Tierra Vascakoa**, ordea, euskara baturako bidean.

Aldi berean, hainbat kazetari elizgizon zirela eta euskaldungoaren zati nagusiak urteotan erlijioari eutsi ziola kontuan izanda, zenbait aldizkari erlijioso ere plazaratu zen. Ez ziren gutxi izan, gainera: **Jaungoiko-Zale**, **Jesus'en Biotzaren Deya**, **Zeruko Argia**, **Aranzazu** eta **Ekin**. Erlijioaz gain, sarritan ezkerreko alderdien aurka ere idazten zuten:

“Arerijuak egin dabena:

1º Abadia eskoletatik urrindu.

2n. Euzkeraz irakastia eragotzi.

3n. Maisuai ez eroan-azo umiak elexara.

4n. Ikaskizun geyegi ipini, ta orregaz dotriñarako astirik itxi ez.

5n. Maisuak leusindu, alogerak geituta.

6n. Maisu barri askori dotriña gaiztoak irakatsi.

7n. Gurasuen eskubidiak gitxitu.

8n. Geure aldeko legiak auzi.

Guk egin biar doguna:

1º Abadiak ez urrindu eskolatik.

2n. Alegindu euzkeraz irakatsi dagijoen umiai dotriña.

3n. Elexara maisuak eruan dagijezen alegiña egin.

4n. Egunian bein beintzat dotrinia eskolan irakastia lortu arte ez gelditu.

5n. Au egiten daben maisuak saritu iñundik al bada, edo goratu ta euren alde ez ein.

6n. Maisu-geyak billatu euzkeldunen artian, eta lagundu ikasi dagijen.

7n. Edegi euzkerazko ikastolak geuk zuzentzeko.

8n. Legiak emoten dauskuzan eskubide guztijak jagon.”

(*Jaungoiko Zale, 1914ko urtarrilak 4, 17. zenb.*)

“Gure erlijioa asko gauza etzaizkigu argi erakutsi oraindikan euskeraz. Txoko asko arkitzen dira argitu bearak. Euskal -etxe batzuetan eztakite dotriña buruz, ez gazte ta ez zarrak. Beste euskeldun batzuek baldin ba dakite ere buruz dotriña, eztute iñoiz aditu edo eztira aditzera jarri; umetan ajola gutxi zitzaioletako ta gero sermoi edo itzaldietan arreta aundi-aundirik jarri eztutelako. ZERUKO ARGIAk bear ditu ba txoko oiek argiz bete, buru oietako illunak aienatu ta ez-jakiñen begi aurrean jakin bear guztiak argi -argi jarri.”

(*Zeruko Argia*, 1919ko urtarrila, 1. zenb.)

Zeruko Argia 1919an Iruñean kaputxino-talde batek sortutako hilabetekaria izan zen. Geroago, Espainiako Gerra Zibilaren ondorengo errepresioak aldizkaria kaleratzeko debekua jarri zion. Hainbat urteren bueltan, kutsu erlijiosoa utzi, aldizkari informatibo bihurtu eta, 1980an, Joxemi Zumalabek eta Jose Mari Ostolazak kaputxinoei aldizkaria erosi zieten. “Zeruko” izen-erdia kendu eta gaur egun Euskal Herri osoan zabaltzen den *Argia* astekaria bilakatu zen.

Kuriositatea bada ere, *Zeruko Argiak* oraingo *Argia* izateari eutsi orduko, euskaldunok *Argia* izeneko beste komunikabide baten oihartzuna izan genuen. Euskaltzale-talde batek 1921ean Donostian sortutako *Argia* astekaria hainbat urteren ametsa izan zen. Hizkuntza eredu bateratua zerabilen, lehenengoz kazetaritza-generoak euskaraz garatu zituen (albisteak, elkarrizketak, erreportajeak, kronikak...), informazio eta berriemaile sarea zabaldu zuen, irudiaren baloreaz ohartu zen... *Argia* euskarazko kazetaritzaren eredu izan zen:

“Euskaraz guk egiten ez badegu, ¿nork egin bear du? Guretzako ezpada, ¿norentzako da? Euskera euskaldunak ondatu dute. Guziok errudunak gera. Alderdi guzietan aberriko izketa maite izaten da, Euskalerrian ez. euskera itz egiten lotsa dira eusko-semiak. Erdera maiteago dute, ederragotzat daukate. ¿Lotsagarriya ez al da au? Euskaldunen arpegiya euskera da. Onak adirazten d u gure izkera.

- Zergatikan zaudete Euskeraren alde?

-Galduak geralako Euskerarik gabe.

Gorputza eta anima bezela daude Euskalerrria ta euskera alkarri lotuta. Euskera gabeko Euskalerrria, animagabeko gorputza bezela da.”

(*Argia*, 1992ko irailak 10, 73. zenb.)

Argia euskarazko irakurleak sortu eta trebatzeko ezinbesteko tresna bihurtu zen:

“Euskerarik irakurtzen ez dutenen aoetatik makiñabat aitzaki entzun ditugu. Au dala eta ura dala...Batez ere, euskera zalla darabilgula alde guzietan [...].

Bi zailtasun izan ditezke euskera irakurtzean. Bat: **irakurtzeko** zailtasuna; bestea: irakurritakoa **ulertzeko**, entenditzeko, zailtasuna. Besterik ez. Ta entzun zazu, setatsu orrek. Bigarren zailtasun au ez degu emen esango. Nik emen esango detana irakurtzen badezu, ederki ulertuko dezu [...].

¿Ta beste zailtasuna? ¿Zuk ez dakizula euskeraz irakurtzen? ¿Nola jakingo dezu, beiñere ez zera ari ere-ta? Baña entzun berriz: artu zazu asteroko au, egunero-egunero ogei lerro, ogei ilarra irakurri itzazu (ja zer lana, bost minutuko lana!) ta illabete barru errex-errex irakurri ezin badezu gure euskera, sendagilleari (medikuari) deitu zaiozu, burutik gaxo zaude-ta [...].”

(*Argia*’ren Urtekaria, 1922, 49. or.)

Argiaren ibilbidea Ipar Euskal Herrian *Eskualdunak* egindako lanaren parekotzat har daiteke. Bere eragina handi-handia zen eta gainerako euskal hedabideek ere haren inguruan hitz egiten zuten:

“Zenbat bidar esan eta entzun este da, emen Bizkaian be euskeraz bakarrik egindako izparringi asteroko bat bear geunkela, Gipuzkoan *Argia* dauken lez! [...]. Orra ba, emen olako izparringia atarateko eragozpen asko ta andiak azpiratu bear dira. Ia-ia ezintzat euki lei izparringi-atarate ori, ain andiak eta ugariak dira eragozpenok.”

(*Ebaristo Bustintza Kirikiño: Euzkadi, 1928*)

Argiak hainbat gai lantzen zuen. Politikaz ere jardun zuen. Albisteak eman, kronikak idatzi eta egoera politikoa aztertzeko, euskara bidelagun zuen. Hona hemen, esaterako, foruen indargabetzearen urteurrenean idatzitakoa:

“Aurten betetzen dira **larogei ta iru** urte Madrid’ko Gobernuak gure lege-zarraren kontrako lege berri bat argitaldu zuen egunetik. Lege berri orrek autsi zuen gure bizikera, gure eusko-bizitza, gure lege-arauzko izakera. Euskaldunak: **jgogoratu! Gogoratu gure**

antziñako izakera berezia, gogoratu zer giñan eta zer geran. ¿Gure lege-zar garbia maite ez duan euskaldunik bai alda? ez: alderdi guzietako euskaldunak lege-zar zaleak dira, maite dute. Bildu bada guzion maitasun orren inguruan, ta legez ta bidezko zaizkigun eskubideai eutsi gogor, indarrez ta maltzurkeriz kendu ziguten gure lege zarra zutik jarri arte.”

(*Argia*, 1922ko maiatzak 7, 55. or.)

Hortaz, garai hartako prentsaren antzera, Euskal Herriko sistema politikoaren beharrizanez mintzatu zen *Argia*. XX. mendearen hasierako Espainiako gobernuak zenbait gorabehera izan zituen, orduko bizi-baldintza latzek eta goseteak eraginda. Azkenik, 1931ko hauteskundeek Errepublika ezarri zuten. Erregimen politiko berri horrek Hego Euskal Herrirako estatutua aurreikusi zuen, Eusko Jaurlaritzaren sorrera ekarriko zukeena, azken horrek autogobernurako zenbait eskumen kudeatzeko. Lehenengo zirriborroak Hegoaldeko lau herrialderentzako estatutua zekarren. Orduko prentsak horretaz eztabaidatu zuen. Hona

hemen *Argiak*, *Euzko* aldizkari jeltzaleak eta ANV-EA Eren *Tierra Vascak* horretaz azalduakoa:

“Erdaldunari etzaio egoki euskaldunari ‘estatutua’ ematea, ta alegin guzietan dabil, gogorrean eta itz leunka, euskalduna atzipetu nairik. Eta Euskalerrin baditugu erdalzale batzuk ta oiek ere bide batez jo dute ‘Estatutua’ren aurka [...]”

(*Argia*, 1933ko urriak 15)

“Catalunya’k lortu dauan Araudija naikua ete litzake Euzkadi’n jagitten dan abertzaletasunaren egarrija asetuteko? Catalunya’tarr askorentzako, geyenentzako, lortu daben Araudija, naikua dala-ta gagoz [...]. Catalunya’ko katalanistakattik sarri entzun dogu emengo ‘euzkalerriakoen’ antzekoak direla. Euzkerea goxian eta zezenak arratsaldian; erdiija euzkottarra ta beste erdiija españa’tarra [...]. Emen Euzkadi’n be, ‘euzkalerriakuen’ onduan bai-dagoz orretariko batzuek, eta Euzko Araudija lortuten bada, orduantxe ezautuko doguz nortzuk eta zenbatzuek diran ordalleko abertzale-euzkotarrak, Araudija gauza on-ona ixango litzake gustijoen bijotzian euzkotasuna sartzeko berori egitteko erreztasun geyago eukiko genduke ta. Baña ezta ori Euzko Alderdi Jeltzalia’reen egarrijak asetzen dauzan iturrija. Ezta Euzko Araudija Euzkadi’reen eskubidiak ornituko dauzan neurkiña [...]. Au eta besterik ixango EUZKADI AZKATUTEA baño.”

(*Euzko*, 1932ko irailak 18, 8. zenb.)

“Gure abertzaletasuna ezta ‘racista’ edo abenda aidekoa gura daunentzat baño da alan da be guztiok ontzat artu dituguz usteak elburu bardiñak batu dauzalako [...]. Orregatik sortzen dira aberriak izkuntz berezi duen errietan, elerrti edo literatura berekorra, ta jakintza

berekorra edo bere ‘kultura’ daben errietan, baña, onek, gauza guztiok, izkuntzatik sorturiko gauzak dira, da, orregaitik, izkuntza da aberriaren zuztarra ta ez bere odolaren izakera.”

(*Tierra Vasca, 1933ko martxoak 13, 95. zenb.*)

Argiak aurrean zituen erronkei ondotxo heldu zien. Euskaraz normaltasunez idazteko lehen pausuak emanak baziren ere, euskarazko kazetaritzak beharrezko zuen hizkera teknikoa garatu barik zegoen. Euskal mundutik ez zetozen hainbat kirolen berri eman behar izaten zuen: futbola, boxeo... Horiek euskarara gerturatzeko lana *Argiak* egin zuen, neurri handi batean. Esaterako, boxeoak futbola baino jarraitzaile gehiago zituen Euskal Herrian, Paulino Uzkudun gipuzkoarrak ibilbide ospetsua egin zuen-eta kirol horretan. Hari egindako elkarrizketa bakarra Bittor Garitaonandiak *Argian* plazaratu zen:

“[...]–Firpo’kin ere jokatzeko zerala entzun degu.

–Baliteke bai; Londres’en ikusi nai gaituzte. Beste toki askotatik ere aske daude, bañan oraindikan ez det batere itz-emandakorik; beraz, izperringiak (periodikuak) dioten guzia, esanak besterik ez dira; erabakirik ez dute. Lenbizi Spalla azpiratu ta gero...

–Gero Ipar-Amerikara.

–Bai; Amerika ortan ni ikusteko gogo aundia daikate noski; alde guzietatik deizka dauzkat. Nere alde lenbailen obe; aspaldi ontan oyetako ukabilkari gogor batzuen aurrean jartzeko gogoz, irrikitzen nago.

–Peseta asko irabazteko ere ez omen da biderik txarrena.

–Ala diote.

–Tira ba; gertu ukabillok, eman muturreko zuzen ta onuratsuak, bete sakelak dolarrez ta itzuli zure Euskalerriko txoko atsegin ontara munduko txapel nagusizburua estalirik. Irriparrez bere esku sendoa luzaturik agurtzen gaitu Uzkudun’ek. Agur adizkide ta... jokatu beti.”

(*Argia, 1925eko martxoak 15, 1. or.*)

Futbol partiduen berri emateko ere, hizkera berria osatu behar izan zuen *Argiak*, Futbolaren izena be aldatzeraino: “ostiketa” esaten zion-eta. “Ostikolariak”, hortaz, futbolariak ziren; arbitroak “epaile” ez ezik, “txistulari” izena ere jaso zuen; partida erabakiko luketen golak “guenak” bihurtu ziren eta partida bera, “ostiketaldia”. Hona hemen Real Sociedad-Osasuna 1924ko euskal derbiaren kronika (3-0):

“Jende asko bildu zan igandean Atotxan donostiar eta naparren ostiketaldia ikusteko. Torre jauna bizkaitar epailea txistulari zutela, bitakoak gogatsu asi ziran jokatzan: bañan laister erakutsi zuten donostiarrak, iruñarrak bañon askoz geiago zirela. Bost miñutu baño len Urbina’k bikain ta garbi lenbiziko guena (goal) sartu zuen [...]. Donostiarrak bizkortu ziran berriz eta Juantegi’k berak bakarrik bestên tartetik pelota eramanaz, zuzen sartu zuen ate-barrenera. Poztu ziran donostiarrak, ainbanatzeko (enpatatzeko) arrixkoa aldendu zutelako. Beriala bukatu zen lenengo ekiñaldia. Bigarren ekiñaldian ez genuen gauza aundirik ikusi. Ez batzuek eta ez besteak etziguten erakutsi jolasketaren edertasun gutxienik ere. –Ura bai zala naste-borraste! [...].

(Argia, 1924ko azaroak 2, 185. zenb.)

“Nere aburua zan astekari-egunkariak BAT egitea. Artara, egunkaria besterik elitzake izango, ta onek, asteen bein, ale berezi bat ateratze’aal-luke. Astearen egunetarik bostean, beraz, egunkaria eskuan dezutenaren aundiko litzake. Igandeetan, berriz, ale berezia, ale aundia: au da, egunari dagokion egunerokoa ta, erdian sartuta, beste ainbesteko astekaria. Ale aundi ori egunkari naiz ‘Argia’-irakurle guziei elduko litzaioke: bere lanik aundiena egunkaria zabaldu ta bazterretarañotzea litzake. Egunkariak, esateko, aste gorrian egunero iru milla ta bosteun ale salduko lituke, ta igandean zazpi, zortzi, agian amar milla ale, berezi oietarik, orrela bere bideak gerorako urratuz. Badirudi, gañera, biak bat ez egiñenean, elitzakela ain erreza astekari-arpideduna egunkari-arpidedun egiten.”

(Argia, 1929.eko ekainak 16)

Asmoa ez ezik, proiektuaren lehen urratsak emateari ere ekin zion *Lizardik*:

“Egunkaria badator!!!!...

Bai, jauna! Egunkaria ber-bera ezpa-dator ere, ori etorbidean jarri bearra, zirt edo zart egin bearra, bai, badator. “Euskaltzaleak” lan aundia egin du bi illabete auetan, ixillik egon bada ere. Batez ere, arren eta arren itzaldi bi oietara etortzea eskatzen diegu Euskaltzale-Batz edo Federación de Euskeristas delakoaren Bazkun guziei, ordezkari bitartez: EUSKALTZAINDI, JAUNGOIKO-ZALE, EUSKERAREN ADISKIDEAK, ESKUALTZALE BILTZARRA, BARAIBAR TALDEA, eta abar. Ordezkari bana bialtzea ORDAINDU EGINGO ZAIE. Azkenik, lengoak gutxi badituzu, irakurle, entzun belarriertzera esan bear dizugun zertxo bat: itzaldi oietara bazatoz, gauz jakingarriak irakatsi ezezik, esku sari bat, ‘erregalo’ bikain bat emango dizugu. Ez iñori esan, baña...EGUNKARIA ESKUAN IPIÑIKO DIZUGU.

(*Argia*, 1929.eko ekainak 16)

Espainiako 1936ko altxamendu militarrek eta ondorengo Gerra Zibilak amets hori zapuztu zuen. Euskarazko egunkariaren proiektua bertan behera geratu ez ezik, *Argia* astekaria bera ere desagertu zen. Ondorioz, euskarazko lehenengo egunkaria sortzeko 55 bat urte itxaron behar izan genituen, Francoren Diktadura luzea igaro eta euskarazko kazetaritzaren oinarriak berriz ezarri arte. *Argiaren* sorreratik 70 urtera ***Euskaldunon Egunkaria*** plazaratu zen.

Gerra aurreko euskarazko kazetaritza gaur egungoarekin alderatu da, baliabide ekonomiko gutxiagorekin, jakina.

Alde batetik, euskal idazleen belaunaldi ospetsuaren aldia izan zen: Nikolas Ormaetxea *Orixe*, Estepan Urkiaga *Lauaxeta*... Bestetik, euskarazko prentsak aurrerapen ikaragarriak izan zituen: *Argia*, esan dugunez, astekari maiztasuna utzi eta egunkaria izateko proiektua zegoen, 1920ko hamarkadan euskarazko irratia ere martxan zen (*Donostia Irratia -Radio San Sebastián*)... eta euskarazko prentsak irakurleak bazituen. Ipar Euskal Herriko *Eskualduna* astekariak, adibidez, 7.000 irakurle zituen!

Espainiako 1936ko uztailaren 18ko altxamendu militarrekin batera, euskarazko prentsari azken hamarkadan ezagutu zuen aurrerabidea baztertu eragin zioten. Errepublikak Hego Euskal Herriarentzat aurreikusitako estatutuaren bigarren bertsioak Nafarroa kanpo uztera behartu zuen. Horrela, Eusko Jaurilaritza Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako gobernua izan zen. Horren burua, Jose Antonio Agirre lehendakari gaztea. Agirrek Euskadi gerra garaian antolatutako behar izan zuen. Gerrarekin batera, paperaren eskasia etorri zen eta aldizkari gehienek plazaratzeari utzi behar izan zioten. Besteetan, baina, altxamendu militarren aldekoek aldizkarion bulegoak hartu eta bertatik beste tankera bateko kazetak kaleratu zituzten.

Eusko Jaurilaritzaren ekimenez, 1937an ***Eguna*** egunkaria sortu zen. Euskarazko lehenengo egunkaria izan bazen ere, proiektuak merezi zuen garrantzia itzali zion gerrak. Esaterako, Nafarroa eta Araba frankisten esku geratzean euskarazko prentsa desagertu zen, gerraren lehen egunetik bertatik.

Eguna aurrera ateratzeko lan-taldea Manu Ziarsolo *Abeletxe*, Augustin Zubikarai, Eusebio

Erkiaga, Alexander Mendizabalek eta Jose Maria Arizmendiarretak osatzen zuten, hainbaten laguntzarekin. *Egunak* gerra egoeran bizi zen herri baten miseriak argitaratu behar izaten zituen, herria zelanbait antolatzeko. Jatekoa urria zen garaietan, hurrengo egunetan zer banatuko zen, zer erosi ahal izango zen eta zer ez (gehienetan) azaltzen zuen, herritarren gogoa behera etor ez zedin:

“Umientzat janari bereziak [...]. Ardau zuria salgei laster. Astelenean banaketa barria, galletak be bai.”

(*Eguna*, 1937ko apirilak 1, 77. zenb., 5. or.)

“Gaurtik aurrera ogia izango degu [...]. Langilleak geyago jango dute [...].”

(*Eguna*, 1937ko apirilak 7, 82. zenb., 4. or.)

Eguna, aldiz, frontean banatzen zen, batez ere. Horregatik, gerra kontuak azaltzen zituen batik bat: frontearen gorabeherak, Errepublikaren garaipenak, ustez laster etorriko zen atzerriko gobernuen laguntza... Tartean, gerraren ondorioen berri ere ematen zuen. Italiako armada faxistak Durango bonbardatu eta hurrengo egunean bertan honakoa zen *Egunaren* lehen albisteko titulua:

“Paxisten egazkiñak Tabira zarraren gañean. Durango’ko Miren Deunaren elizara bonba ugari jaurti zituen. Kristo’reñ Odol deuna orma eta zoztor artean ixurita. Otoi egiten egoazan monja bigunak il. Jaunartzeko ziran gudariak odoletan, gorputzak zatituta. Meza esaten iñarduen abadeak, berun ilkorrak jota. Tabira odoletan!”

(*Eguna*, 1937ko apirilak 1, 77. zenb., 1. or.)

Otxandioko frontea defendatzen zeuden hainbat durangarrek herrira itzultzeko egun batzuetako baimena eskatu zuten, etxekoekin egoteko. Horren ondorioz, gudari eta miliziako lagunak aldarteari eusteko, *Egunak* ez zuen galdutako hirien kronika esanguratsurik idatzi. Horregatik, Durangoko bonbardaketatik hogeia egunera izandako Gernikakoak ez zuen tratamendu ikusgarri bera izan *Egunan*. Bigarren bonbardaketa horren eguneko lehengo albisteak gudarien adorea goraipatzen zuen:

“Gure mutillak kementsu ta zindo agertuten dira”

(*Eguna*, 1937ko apirilak 28, 100. zenb., 1. or.)

Eta honela azaldu zuten Gernikako bonbardaketa, egunkariaren azken orrian:

“Gernika, euzkotarren uri maitea, birrindu nai izan dabe zearo”

(*Eguna*, 1937ko apirilak 28, 100. zenb., 6. or.)

Bonbardaketaren beste bertsio hau, oster, Baionako *Eskualdunak* zabaldu zuen:

“Guernicako arbola ez omen dute haatik hunki.
Molaren Eskualdunek zaintzen dute arbola saindua.

Geroztik izan diren kaseta egilr Frantsesek diote gorriek berek dutela eman sua. hnsn egin zsten bzzla [sic]”.

(*Eskualduna*, 1937ko maiatzak 7, 1.931. zenb., 2. or.)

Agerian denez, *Eskualdunak* Francoren bertsioa zabaldu zuen. Baionako astekariak Diktaduraren hizkera asimilatu zuen: gorriak Francoren kontrako guztiak ziren. Franco *Eskualduna* 1887an abiatu zuten Frantziako xuriekin lotu zuen astekariak.

Frankistek 1937ko ekainean Bilbo hartu zutenean, *Eguna* euskarazko lehenengo egunkariak kalean izateari utzi zion. Euskadik gerra galdu zuen eta Diktadurapean euskara zigortu zuten irabazleek.

Ipar Euskal Herrian, bestalde, Hitlerrek 1940an okupatutako Frantzia bizi ziren. Garai hartan, Europan mugimendu faxistak nagusitu ziren: Espainian, Franco gerra irabaztear zegoen (Alemania eta Italiaren laguntzarekin); Mussolinik Italiako agintea eskuratu zuen; eta Alemaniako buruzagi Hitlerrek hainbat

herrialde okupatu zuen, Frantzia tartean. Naziek Ipar Euskal Herrira sartu eta bertan argitaratzen ziren bi kultur aldizkari mututu zituzten: **Gure Herria** eta **Euskaltzaleen Biltzarra**, hain zuzen ere. Baionan kaleratzen zen *Eskualduna* astekaria, aldiz, XIX. mendeko xuriekin jaio zen eta izaera eskuindarrari eutsi zion. Nazien okupaziopean, haiekin lerrokatu zen eta, naziekin batera, Espainiko Gerra Zibilean Francoren alde azaldu zen: Gernikako bonbardaketaz zer zioen ikusi berri dugu. Hona hemen *Eskualdunak* Agirre lehendakariari egin zion kritika, Francoren Estatu-kolpeari aurre egiten ahalengintzearen:

“Bizkaian aro onaren beha dago Mola azken jauziaren egiteko Bilbao barneraino. Kurritzen hasi zen elhea baizik ere Eskualdun gobernioa gerlari uko eginik Francorekin baketzera zohala.

Bainan ez, Aguirrek jakin arazten du biphilki. Holakorik ez dutela gogoan iragan ere eta ari direla beren lanari etsaiaren ez uzteko Bilbaorat hurbiltzera [...]”

(*Eskualduna*, 1937ko apirilak 23, 1.929. zenb., 2. or.)

Oraingoan, aliatuek (AEBetako armadak) 1944ko martxoaren 27an Biarritz bonbardatu zuten:

“Guk choko huntan, bethi idea berak [...]”

Bombak ari dira hurbiltzen: Parise, Bordele, Miarritze eta gero? Noiz othe Donianeko merkatiaren aldi?

[...] Hoi badakigu eta beste asko gauza, baina Amerikanoei lothuak gira eta ez ditugu utziko.

Guk idea berak!”

(*Eskualduna*, 1944ko maiatzak 5, 3.294. zenb., 2. or.)

Eskualduna astekariak gogor ordaindu zuen lerraketa politikoa eta, aliatuek Frantzia askatzean (1944an), euskarazko astekaria itxi zuten. Hegoaldean ez bezala, Iparraldean euskarazko astekari berria plazaratzeko aukera izan zuten. Horrela, 1944an bertan **Herria** sortu zen. Lehen artikuluan euskara prentsan agertu arte joan den denborak penatuta agertzen da:

“Lehen agurra.

Munduaren bihurtune huntan eskuararen boza berantetsia ginuen.

Hura nun entzunen dugun berria.

HERRIA sorthu da.

Nahi baino luzeago jua zauku ephea: berantetsiaren buruan, begitarte hobia baizik ez duke [...].

Orori eskerrak, oraiko ala geroko. Egungo hargnoa haziko dugu elgarrekin: bihar ikus dezakezue hatsa luze, gotor eta susoal.”

(*Herria*, 1944ko urriak 19, 1. zenb.)

Herriarekin, behintzat, Euskal Herrian bada euskarazko prentsarik, Iparraldean bakarrik bazen ere. Gaur egun oraindik banatzen den astekaria dugu. Hegoaldean, berriz, Frankismoak zirrikiturik zabaldu arte, guztiz ezinezkoa izango da euskaraz ezer plazaratzea. Plazaratu

arren, zentsura ezarriko diote eta hainbestetan, hedabideak eurak itxi ere (Iruñeko *Zeruko Argia*, adibidez). Erbestean, azkenik, euskaraz argitaratzeko ahaleginak egingo dira. Helburu bakarra dute: euskarazko irakurlerik ez galtzea eta, horrekin batera, euskaren herriak etorkizuna izatea.

HANDIK HONA

Kazetaritzak hizkuntzaren beharra dauka, hori du-eta tresna. Hizkuntzak kazetaritzari zabalkundea zor dio. Euskarazko kazetaritzaren bide-egileei esker, gure aurrekoen gertuko historia ezagut dezakegu. Erdarazko aldizkariak euskarari mesede egiten ez ziotelakoan, erdaraz ikasitako lagunek euskarazko kazetari moduan jardun zuten, euskal irakurleak sortzeko. Haiek gaur egungo Euskal Herria egingarri bihurtu zuten. Horretarako giltza nagusia herritarren topatu zuten: munduari euskaraz begiratu nahi zioten irakurleen babesa.

Euskarazko kazetaritzak bi puntu nagusi ditu. Iparraldeko euskaldunen saiakerak eta *Argia* astekaria. Lehen euskara hutsezko argitalpenak Ipar Euskal Herriko lagunek bideratutakoak dira: “Jaun Dauphin cenaren eritasuneco circunstancia berezien errelacionea, haren coffesorac arguitarat emana” erlacionea (1766), *Uscal Herrico Gaseta* (1848), *Eskualduna* (1887) eta *California-ko Eskual Herria* (1893). Ondoren, Resurrección Mª Azkueri esker,

Hegoaldeak ere euskarazko astekariak ezagutu zituen, *Euskalzale* (1898) eta *Ibaizabal* (1903) aldizkariak zabalduz.

Bestetik, *Argia* astekariaren aitzindaritzak oraindik miresgarria da. Euskararen erronka berriak bideratu zituen: politika hizkera, kirol hitz teknikoak, publiko berrietara heltzeko ahalegina. Egunkaria izatea bakarrik falta izan zitzaion. Proiektua hastear zegoenean, Francoren Estatu-kolpeak 65 urtez atzeratu zuen. *Argiarekin* batera, euskal idazleen belaunaldi ezaguna amatatu nahi izan zuen diktadurak.

Iparraldeak euskarazko kazetaritzaren urratsak eman zituen. Hasierako komunikazio-proiektu eta ekimen guztiak Ipar Euskal Herriko euskaldunek abiatutakoak dira. Izan ere, 1886tik hona euskarak ez du Iparraldeko prentsan isilunerik ezagutu. Frantzia okupatuan nazien alde egin izanak astekariaren itxiera ekarri zuen. Hala ere, datuei erreparatuta: Lapurdi, Baxe-Nafarroa eta Zuberoako 7.000 lagunek *Eskualduna* erosten zuten. Handik ehun urtera, *Euskaldunon Egunkariak* 2003an 11.000 ale zabaltzen zituen, Euskal Herri osoan! Dударik ez, *Argiaren* proiektu zapuztuaren ondoren euskarazko kazetaritza Hegoaldean isilik egon bazen ere, proiektua aurrera aterako zuen baliabidea zain izan du: herria (helmuga eta bidea). Bide horretan jarraitzen dugu, helmuga beraren bila: herriaren euskara eta euskararen herria. Izan zirelako gara eta garelako izango dira.

BIBLIOGRAFIA

- AGIRREAZKUENAGA, Joseba: "Prensa euskaraz: 1936ko Gudaldian eta Lehen Euskal Gobernuaren garaian". *Jakin*. 1989, 50. 95-119. or.
- AGIRREBALTZATEGI, Paulo: "Erdararen atzeritik euskararen aberrira". *Jakin*. 1987, 42-43. 97-117. or.
- ARANBERRI, Luis Alberto (*Amatiño*): "Prensa idatziaren arazoak", *Jakin*. 1982, 22. 70-82. or.
- AZURMENDI, Joxe (ed.): *Hizkuntza eta talde-nortasuna: Donostiako Udako XII Ikastaroak. 1993ko Uztaila*, Donostia: EHU, 1998. 309 or.
- BATXI (BILBAO, Juan Bautista): *Hau mundu arrano hau 1914-1916*, Zarautz: Susa, 1997. 66 or.
- BIDADOR, Joxemiel (ed.): *Euskara Iruñeko kazetaritzan (1930-1936): Testu antologia I eta II*, Iruñea: Iruñeko Udala, 2003. 277 or.
- : *El nacimiento del periodismo en lengua vasca: la relación de Bayona de 1766*, Euskonews & Media 78. zenb., 2000/05/12-19 [Sarean: www.euskonews.com, 2007/10/18an kontsultatua]. 9 or.
- : *Euskal prentsaren sorrera eta garapena (1834-1939)*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995. 298 or.
- ETCHEPARE, Jean: *Beribilez*, Donostia: Elkar (Euskal Editoreen Elkartea), 1987. 225 or.
- : *Buruxkak*, Baiona: Elkar, 1991. 180 or.
- GARRO, Lander: *Ez merkeenak! Bai onenak! Argia euskal publizitatearen abian*. Irun: Alberdania, 2006. 120 or.
- HIRIART-URRUTY, Jean: *Ni kazeta-egilea naiz: Artikulu, berri, istorio*, Bilbao: Labayru, 2004. 715 or.
- IPARRAGIRRE, Pilar: *60ko hamarkadako hitzak: Elkarrizketa hautatuak*, Lasarte-Oria: Komunikazio Biziagoa, 2001. 192 or.
- KINTANA GOIRIENA, Jurgi: *Vizcaytik Bizkaira?: R.M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, Bilbo: Euskaltzaindia - BBK Fundazioak, 2002. 180 or.
- KIRIKIÑO (BUSTINTZA, Ebaristo): *Aberriaren alde: Artikulu politikoak*, Bilbao: Labayru, 2005. 343 or.
- : *Edo geuk edo inok ez. Euskerearen alde*, Bilbao: Labayru Ikastegia, 1984. 289 or.
- : *Egunekoa*, Bilbao: Labayru Ikastegia, 1981. 229 or.
- DIAZ NOCI, Javier: *Berripaperak (1766-1937)*, Leioa: argita-
ragabea. 132 or.
- HIRIART-URRUTY, Jean: *Gontzetarik jalgia-
raziak*, Donostia: Klasikoak (Euskal Editoreen Elkartea), 1994. 88 or.
- LARREKO (IRIGARAI, Pablo Fermin): *Gerla urte, gezur urte: Iruñea 1936-1940, isiltasunean mintzo*, Iruñea: Pamiela, 1993. 341 or.
- : *Lekukotasuna*, Donostia: Klasikoak (Euskal Editoreen Elkartea), 1992. 68 or.
- : *Nafarroatik*, Donostia: Klasikoak (Euskal Editoreen Elkartea), 1992. 53 or.

LAUAXETA (URKIAGA, Estepan): *Azalpenak 1931-1935*, Bilbao: Labayru Ikastegia, 1982. 109 or.

MANEZAUNDI (ZUBIRI, Enrike): *Artikulu bilduma*, Bilbao: Labayru (Euskal Editoreen Elkarte), 1990. 204 or.

RAMIREZ DE LA PISCINA MARTINEZ, Txema: *Kazetari-l@na Euskal Herrian: Interpretaziorako eta espezializaziorako abiaburuak*, Bilbo: EHU eta UEU, 1998. 361 or.

RUIZ DE GAUNA, Adolfo: *Catálogo de publicaciones periódicas vascas (siglos XIX y XX)*, Donostia: Eusko Ikaskuntza – Eusko Jaurlaritzaren Kultura eta Turismo Saila, 1991. 942 or.

RUIZ OLABUENAGA, Jose Ignacio eta OZAMIZ, Jose Agustín (ed.): *Hizkuntza minorizatuén soziologia*, Donostia: Tartalo, 1986. 509 or.

SÁNCHEZ CARRIÓN, Jose María (Txepetx): *Un futuro para nuestro pasado: claves de la recuperación del Euskara y teoría social de las Lenguas*, Donostia: Elkar, 1987. 112 or.

SARASUA, Jon: *Bi begiratu euskarazko kazetari hizkerari: gaiari egindako gainbegiraturua eta euskarazko kazetaritzaren tradizioa lau kazetatan hitz eta esamoldeen hustuketa kualitatiboa*, Leioa: doktore-tesi argitaragabea, 1996. Vol. I, 260 or.; Vol. II, 389 or.

SOLE CAMARDONS, Jordi: *Soziolinguistika gazteentzat*, Bilbo: UEU-EKB (*Adorez eta atseginez mintegiak* prestaturiko argitalpena), 1991. 153 or.

XARRITON, Pierres: “Euskararik gabeko Ipar Euskal Herria?” *Jakin*. 1979, 9. 22-26. or.

ZALAKAIN GOIKOETXEA, Jexuxmari: *Euskal prentsa herri-proiektua da*, Leioa: doktore-tesi argitaragabea, 1992. 619 or.

--: *Joxemiren uzta. Euskal prentsa herri proiektua da*, Tafalla: Txalaparta, 1993. 282 or.

ZUBEROGOITIA ESPILLA, Aitor: *Euskararen presentzia gaur egungo prentsa elebidun abertzalean*: Egin, Deia, Enbata, Ekaitza, Gara eta Le Journal du Pays Basque *kazeten iker-*

keta eta euskara hutsezko komunikazio-esparru autozentratua trinkotzeko proposamena, Leioa: EHU, 2003. 564 or.

ZUBIRIA, Pello: “Euskal prentsaren desafio berriak”. *Jakin*. 1996, 96. 63-70. or.

INTERNETEKO BALIABIDEAK

<http://www.ehu.es/diaz-noci/azala.htm> (Javier Díaz Noci irakasleak euskarazko prentsaren inguruan idatzitako liburu, artikulua eta hitzaldiak)

<http://www.armiarma.com> (Euskalzale, Ibaizabal, Eskualdun Ona, Napartarra, Argia, Euzkadi, El Día, Amayur eta Eguna kontsultagai)

<http://www.bizkaia.net/kultura/euskara/> (Euskalzale, Ibaizabal eta Eguna, besteak beste, kontsultagai)

<http://www4.gipuzkoa.net/hemerotekakm> (Bai, jauna, bai, Baserritarra, Bertsolariya, Bizkaitarra, El día, Escualduna, Euskaldun Ona, Euskadi Roja, Euskal Etnalea, Euzkadi, Gure Herria, Yakintza... kontsultagai)

IRAKURTZA BEAŖA DA.

Xabierro'k ikusi du irakurtea.
Marta'ek, alpetu dalako, ez du irakurtea ikusi nahi.
Bere lagun guztiak bereala ikusi zuten. Eta guztiak irakurtea sinurten: *Ikusi Zergiz ia Bero-jentzen edertasunak.* Eta puzti artzen ziren sek irakurtea.
Marta, berriz, beti asperatsa egoten zati.
— Ikusi irakurtea, eta guztiak irakurtea dituzte— esan zion Xabier'ek.
Eta Marta'ek irakurtea ikusi zuten.
Ez zuten, ez, damatu.
Ez jakite, irakurri da.

ERANSKINA

(1940ra arteko euskarazko prentsa: argitalpenen goiburuak)

1834 EL CORREO DEL NORTE

1848 USCAL HERRICO GASETA

1883 REVISTA EUSKARA

1883 BAI, JAUNA, BAI

1885-1886 ESCUALDUN GAZETA

1894 LE RÉVEIL BASQUE

1944 ESKUALDUNA

1888 GURE IZARRA

1897 CALIFORNIA-KO ESKUAL HERRIA

1899 EUSKALZALE

1898 EUSKALDUNA

1903 IBAIZABAL

1931-1937 EUZKADI

1919TIK ZERUKO ARGIA

1936 ARGIA

1937 EGUNA

1944TIK HERRIA

KAZETARITZA POLITIKOA

1897 BASERRITARRA

1895 BIZKAITARRA

1909 EUSKALDUNA, PERIÓDICO FUERISTA

1906 LA PATRIA

1908 ABERRI

1913 GIPUZKOARRA

1908 ABERRIJA

1933 ARABARRA

1918 NAPARTARRA

1922 KAIKU

1936 EL DÍA

1936 AMAYUR

1934 EUZKO

1937 TIERRA VASCA

1937 EUSKADI ROJA

1937 ERRI

KULTUR ALDIZKARIAK

1918 EUSKAL-ERRIA

1899 EUSKALZALE

1903 IBAIZABAL

1932 BERTSOLARIYA

1936 RIEV

1931 EUSKAL-ESNALEA

1936 YAKINTZA

1936 ESKUALTZALEEN BILTZARRA

1923 EUZKO-DEYA

1936 EUSKERA

1940 GURE HERRIA

NEKAZARIENTZAKO ALDIZKARIAK

1907 GIPUZKOAKO NEKAZARITZA

1911 BASERRITARRA

1940-1941 EUSKO-FOLKLORE

1927 EUSKALTZALEAK

1936 EUZKERA

UMEENTZAKO ALDIZKARIAK

1927 TXISTU

1936 POXPOLIN

1936 JESUSEN BIOTZA'REN DEYA

1920TIK ARANTZAZU

1924 GURE MISIOLARIA

1932-1936 EGIN

ALDIZKARI ERLIJIOSOAK

1932 JAUNGOIKO-ZALE

ILUSTRAZIOEN ITURRIAK

1. orrialdea:

Anders Zorn. *Emma Zorn läsande (Emma Zorn irakurtzen).*

1887. Oihal gaineko olio-pintura, 40.2 x 60.6 cm

14. orrialdea:

Maurice Quentin de La Tour. *Louis de France (1729-1765)*

16. orrialdea:

Uscal Herriko Gaset. **Xipri Arbelbide.** *Californiako Eskual Herria : Jean Pierre Goytino.* -- Bilbao : Bilbao Bizkaia Kutxa, 2003.

18. orrialdea:

Euskara aldizkaria. Eusko Jaurlaritzako Liburutegi Nagusia.

Euskara aldizkariko barruko orriak (Orreaga). Eusko Jaurlaritzako Liburutegi Nagusia.

19. orrialdea:

Eskualdun Gazeta. Eusko Jaurlaritzako Liburutegi Nagusia.

20. orrialdea:

California-ko Euskal Herria. Eusko Jaurlaritzako Liburutegi Nagusia.

21. orrialdea:

Le Réveil Basque. **Xipri Arbelbide.** *Californiako Eskual Herria : Jean Pierre Goytino.* -- Bilbao : Bilbao Bizkaia Kutxa, 2003.

Pedro Zufia, *Geografia de Bizkaia.* Bizkaiko Foru Aldundia, 1935. Azaleko ilustrazioa. Roman Berriozabalek eskura jarrita.

Eskualduna. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

22. orrialdea:

Bizkaitarra. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

24. orrialdea:

Euskalzale. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

Eskualdun Ona. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

25. orrialdea:

Ibaizabal. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

Sabino Aranaren heriotzaren inguruko testua. Euskal Prentsaren lanak: www.hemeroteka.com

26. orrialdea:

Euskalduna. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

Euzkadi. Euskal Prentsaren lanak:

www.hemeroteka.com

Euzkadi aldean duen irakurlea. Juan Manuel Urretabizkaia Quintanak utzitako argazkia.

Roman Berriozabalek eskura jarrita.

27. orrialdea:

Jaungoiko Zale. HPS, *Bidegileak* bilduma.

28. orrialdea:

Zeruko Argia. HPS, *Bidegileak* bilduma.

29. orrialdea:

Argia eta *Argia Egutegia*. Koldo Mitxelena kulturunea:

www4.gipuzkoa.net/hemerotekakm.

30. orrialdea:

Familia sutondoan. Gure mendea, ehun urte euskal kulturean
(CD-ROMaren azala). Argia, 1999.

32. orrialdea:

Txistu aldizkarirako harpidetza eta publizitatea. Euskal

Prentsaren lanak: www.hemeroteka.com

34. orrialdea:

Eguna. Euskal Prentsaren lanak: www.hemeroteka.com

36. orrialdea:

Herria aldizkaria. Eusko Jaurlaritzako Liburutegi
Nagusia.

37. orrialdea

Xabiertxo. López-Mendizabal, Ixaka. Xabiertxo.

Tolosa, 1932. 10. orrialdea. **Txikiren** marrazkia. Roman
Berriozabalek eskura jarrita.

Leon-Augustin, «*La Leçon de Lecture*» (1912).

38. orrialdea:

William-Adolphe Bouguereau:

The Difficult Lesson (1884)

